

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΑ

ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΙΚΗ ΚΑΙ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ (1)

ΥΠΟ (†) Γ. ΣΚΛΗΡΟΥ

Κάθε άνθρωπος του έτυχε να γεννηθεί με κάποιον εξαιρετικό έν-
θουσιασμό ψυχής, με κάποιον ενδιαφέρο για τη ζωή και με ιδιαίτερη ι-
κανότητα σκέψης, άμα φθύσει σε ώριμο σιμείο τής νεότητός του
μοιραώς θά αισθανθεί την ανάγκη να ενδιαφερθεί για τα έξω φαινό-
μενα τής κοινωνικής ζωής. Ή νεανική του θερμή, τα αισθήματά του
και ή ιδέες του ζητούν διευκρίνιση και εξωτερική έκφραση. Σιγά σιγά
αρχίζουν να κτυπούν τη φαντασία του οι τόσες κοινωνικές αντιθέσεις,
αντιφάσεις, και αδικίες, πληγώνωντας βαθιά τὸ ἀνθρωπιστικό του αἰ-
σθημα. Με άπορία και λύπη του βλέπει ότι τα έξω κοινωνικά καθεστῶ-
τα δὲν ἀνταποκρίνονται με τής ιδέες του έχει μέσα του και άκούει γύρω
του περί κλιωσύνης, ἀνθρωπισμοῦ, κοινωνικής ισότητας και δικαιοσύ-
νης. Ή εὐαίσθητη νεανική ψυχή του διαμαρτύρεται για τήν άδικία αὐτή
και άρχίζει φυσικά να σκέπτεται για τα αίτια τής άνωμαλίας αὐτῆς κα-
ταστάσεως. Από σκέψη σε σκέψη φτάνει στο τέλος σε κάποια εξήγηση
του προβλήματος, που τόσο τὸν βασανίζει. Ή εξήγηση αὐτή δὲν μπο-
ρεί βέβαια νάσαι σωστή, γιατί δὲ βγήκε από μετωμένο κεφάλι, πλου-
τισμένο με τήν πείρα τής ζωής και τής έπιστήμης, αλλά από άγουρο ά-

1) «Γράμματα» Ε' (1919). Ο μακαρίτης Γ. Σκληρός έτοιμάζε τις κατωτέρω
σελίδας ως εισαγωγήν εις τήν 2. έκδοσιν του «Κοινωνικοῦ ζητήματός» του.
Δυστυχῶς δὲν επέζησ († 22. XII 1919) να τὸ έκδόσῃ ο ίδιος ως έσκέπτετο.

Τὸ Σοσιαλιστικὸν Κέντρον διημς τῶν Ἀθηνῶν τὸ έκέδωκε τῷ 1922, καίτοι ὄχι—
δπως και από τήν ἀλληλογραφία του Γ. Σκληροῦ ἐξάγεται—με ριζικήν μεταρρύ-
θμισιν. Πάντως ή καλή αὐτή εισαγωγή—μία από τὰς καλύτερας ἐκλαϊκευμένας
ἐργασίας του Γ. Σκληροῦ δὲν περιέχεται εις τήν 2. έκδοσιν, άγνωστον διὰ ποίον
λόγον. Ίσως διὰτι ἐκκλοφῆρος και ως ἀνατύποις εις τήν μικράν βιβλιοθήκην
τῶν Γραμμάτων. Ἐν εἶναι βέβαιον ὅτι ή γενική λαϊκή έκδοσις τῶν «ἀπάντων»
του Γ. Σκληροῦ δὲν εἶδε δυστυχῶς ακόμη τὸ φῶς. Τῷ 1920 έκδίδων εις ιδιό-
τυκον τὸν «Μαρξισμόν», από τὸν Β' τόμον του Ἐργατικοῦ «Ζητήματος» του
Herkenr, ηδύκωμην να μη άργήσῃ ή έκδοσις τῶν ἀπάντων του Γ. Σκληροῦ.
Δυστυχῶς οι μὲν «δυνάμεις» να συντελέσουν εις μίαν τοιαύτην έκδοσιν δὲν
ἠθέλησαν μέχρι σήμερον, οι δὲ «θέλοντες» δὲν ἠδυνήθησαν. Ἀπό σεβασμὸν πρὸς
τήν μνήμην του ἀμνήστου ή γλώσσα μένει βέβαια ή αὐτή.

κόμμα νεανικό μυαλό, γεμάτο ἠθικολογικὲς φαντασίες καὶ ὀρθολογιστικὲς, ἀτόλυντες ἰδέες, παριένες ἀπὸ τὸ σχολεῖο, τὴν οἰκογένεια καὶ τὸν παιδικὸ κύκλο του. Γεμάτος μὲ νεανικὸ ἐνθουσιασμό ἀφ' ἑνός, καὶ ἀφ' ἑτέρου μὲ τυφλὴ ἐμπιστοσύνη στὸ μυαλό του καὶ τὶς ἀψηλές ἰδέες του, ἀφίχνεται τώρα σὲ μιὰ θυελλώδη κριτικὴ τῆς γύρω ζωῆς καὶ τῆς ἐλαττωματικῆς γι' αὐτὸν κοινωνίας. Κρίνει καὶ ἐπικρίνει αὐθαίρετα τὰ ὑπάρχοντα κοινωνικὰ καθεστῶτα, κόβει καὶ ράβει μὲ τὴ μεγαλειότερη εὐκολία καὶ ἐπιτυλαιότητα τὰ σπουδαιότερα προβλήματα τῆς ζωῆς. Καὶ ὄχι μόνο αὐτὸ ἀλλὰ στὸ τέλος δημιουργεῖ καὶ μὲ τὴ φαντασία του ἕνα ονειρωδὲς κοινωνικὸ σύστημα, ἕνα ἐπίγειο παράδεισο, ὅπου οἱ ἄνθρωποι νὰ ζοῦν ὡς ἀδελφοὶ ἀναμεταξύ τους, ὅπου νὰ μὴν ὑπάρχουν οὔτε φτωχοὶ οὔτε πλούσιοι, οὔτε ἰσχυροὶ οὔτε ἀδύνατοι, οὔτε κοινωνικὲς ἀδικίες οὔτε καταχρήσεις. Ὅπου νὰ βασιλεύει ἡ πιὸ μεγάλῃ ἐλευθερία καὶ ὅλοι νᾶναι εὐτυχισμένοι καὶ ἴσοι ἀναμεταξύ τους: στὴ δουλειὰ καὶ στὶς ἀπολαύσεις, στὰ δικαιώματα καὶ καθήκοντα, πραγματοποιώντας ἔτσι τὸ ἀψηλότερο ἰδανικὸ τῆς λογικῆς, τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς δικαιοσύνης. Καὶ τὸ ἐντελὲς θεωρητικὸ, ἰδεατὸ, ἀφηρημένον αὐτὸ κοινωνικὸ σχῆμα ὁ εὐγενικὸς νεανίας τὸ ἐκτιμᾷ ὡς θετικόν, ὡς τελείως κατωρθωτό, ὡς ἐπιβεβλημένο μάλιστα καὶ μὲ ἀκρίτητο ἐνθουσιασμό, μὲ τυφλὸ φανατισμό, τὸ κυρύττει δεξιὰ καὶ ἀριστερά, στοὺς φίλους καὶ γνωρίμους του, χωρὶς καμιά διάκριση στὴν κοινωνικὴ θέση, στὴν ἡλικία ἢ στὴν πνευματικὴ μόρφωση τοῦ ἀκρατηρίου του. Ἐξ ἴσου ἀποτείνεται σὲ νέους καὶ γέροντες, φτωχοὺς καὶ πλούσιους, ἀγραμμάτους καὶ μορφωμένους, πιστεύοντας ἀφελῶς πὼς ὅλοι αὐτοὶ μὲ τὴν ἴδια εὐκολία μποροῦν νὰ παραδεχθοῦν τὸ τόσον λογικόν, δίκαιον καὶ φιλόανθρωπον κοινωνικὸν τοῦ συστήματος. Στὴν ὑπνωτιστικὴ αὐτὴ κατάσταση τοῦ βρίσκειται καμιά δύναμις δὲν μπορεῖ νὰ τὸν βγάλει ἀπὸ τὸν δρόμον του, καμιά λογικὴ δὲν μπορεῖ νὰ τὸν κάνει ν' ἀλλάξει γνώμη! Κάθε φρόνιμη συμβουλὴ ἐκ μέρους τρίτου τὴν ἐκλαμβάνει ὡς στενότητα πνεύματος, κάθε ὑπόδειξις τῆς πραγματικότητος ὡς σκληρότητα ψυχῆς! Ὡς δοῦμε ὁμῶς καὶ τώρα τί πραγματικὴ ἀξία εἶχε τὸ ἔργον του. Στὴν κριτικὴ αὐτὴ τῆς κοινωνίας καὶ στὸ νέο του κοινωνικὸν εὐαγγέλιον ὁ νεαρὸς μας ἱεραπόστολος, χωρὶς νὰ τὸ ὑπομνησθῇ, ἔκρινε ἕνα σωρὸ ἐσφαλμένους συλλογισμούς: Τὸ πρῶτον καὶ κεφαλαιώδες λάθος του ἦταν ὅτι ἔδωκε σημασίαν στὸ ἀτομικόν του, στὰ αἰσθηματά του καὶ στὶς ἰδέες του, καὶ δὲν κατάλαβε καθόλου τὴν σπουδαιότητα τοῦ προβλήματος τοῦ εἶχε προστά τινος. Δὲν κατάλαβε ὅτι ἡ κοινωνία εἶναι ἕνα αὐτοτελὲς ἱστορικὸν καθεστῶς, τοῦ μόνου τοῦ δημιουργεῖται καὶ ἐξελίσσεται καὶ δὲν ἐξαρτᾶται καθόλου ἀπὸ τῆς ἐπιθυμίας τοῦ ἀλφά καὶ τοῦ βῆτα. Εἶναι μιὰ ἀλύγιστη πραγματικότητα, τοῦ ἔχει δικούς της ἐσωτερικοὺς σιδερένιους νόμους, τοῦ καμιά δύναμις δὲν μπορεῖ

νά τους αλλάξει και μόλις το πολύ ο άνθρωπος, αν θελήσει, μπορεί να τους σπουδάσει.

Αντί λοιπόν να προσπαθήσει να μαθει ποιοί είναι οι νόμοι αυτοί που διευθύνουν την κοινωνία, παρουσιάστηκε ο ίδιος με δικούς του αυθαιρέτους νόμους, βγαλμένους απ' το κεφάλι του, με δικές του *στοιμας ιδέες*, που τις νόμιζε σωστές εκ των προτέρων και που θέλησε με το στανιό να τις κολλήσει στην κοινωνία. Αντί να προσιωμισθῇ αυτός στην έξω πραγματικότητα της ζωής, θέλησε να φέρει την κοινωνία σι. νερά του, στις ιδέες του, στα αίσθηματά του και στην ιδιοσυγκρασία του.

Το δεύτερο λάθος του έκανε και του μαζί με τα κατοπινά είναι συνέπεια του πρώτου, ήταν η μεγάλη σημασία που έδωσε στις *άψηλές ανθρωπιστικές ιδέες* και στη δύναμη της *λογικής πειθούς*. Σαυτά άπάνω στήριξε την κριτική του για την κοινωνία, μαυτά πίστεψε πως θα καταπείσει τους ανθρώπους να παραδεχθούν το νέο του κοινωνικό σύστημα. Τί ωραιότερο, σκέφτηκε, και πειστικώτερο πράγμα από τη λογική και τις άψηλές ευγενικές ιδέες! Ποιός θα μπορέσει να τις αντισταθεί και να αντέλπει σαυτές; Είναι περίεργη πράγματι η πίστις αυτή των ανθρώπων στα δύο αυτά πράματα και ακόμα θα μάς δοθεί ευκαιρία να μιλήσωμε για την ανθρωπινή αυτή αδυναμία. Δέν σκέφθηκε καθόλου ο νέος μας ότι η λογική και οι άψηλές ιδέες είναι παρμένες από μέσα του και μπορεί να μὴ συμφωνούν με την έξω πραγματικότητα της ζωής. Και αν ακόμη είναι κοινές σε πολλούς ανθρώπους δε σημαίνει τίποτα, αφού η καθημερινή πείρα μάς δείχνει φανερά πόσον όλίγο επηρεάζεται η ζωή από ιδέες και λογικές και πως χιλιάδες χρόνια τώρα δέν κατόρθωσαν αυτές να διορθώσουν την κοινωνία και να πραγματοποιήσουν το προαιώνιο ανθρωπιστικό τους όνειρο. Θα πει πως έξω από τη λογική και τις άψηλές ιδέες πρέπει να ζητηθούν οι πραγματικές αιτίες που κοινούν τον τροχό της κοινωνίας.

Το τρίτο λάθος του έκανε και του έχει άμεση σχέση με το προηγούμενο, είναι η περίεργη του τάση να μὴν δώση καμιά σχεδόν σημασία στον ψυχικό παράγοντα του ανθρώπου, στον παράγοντα της θέλησως. Όλα τα πήρε ζητήματα μυαλού, ζητήματα άτλης κατανόησης. Γιαυτόν αν η κοινωνία βρίσκεται σε κακά χάλια σαυτό δε φταίει η καλή θέληση των ανθρώπων, αλλά η άμάθειά τους, η μὴ όρθή κατανόηση εκ μέρους των της πραγματικότητας, των άληθινών συμφερόντων τους. Στους άμορφώτους φταίει η άγριμματοσύνη και στους μορφωμένους η στρεβλή αντίληψη που τους έμπωδίζει δήθεν να καταλάβουν την πραγματική αιτία του κακού.

Κατά βάθος όμως έχουν καλές διαθέσεις όλοι τους και είναι πρόθυμοι να κάνουν το καλό άμα τους το δείξει κανείς.

Καὶ πάλιν ὁ εὐγενικὸς νέος μας δὲν μπόρεσε νὰ καταλάβει ὅτι τὴν αἰτία τοῦ κακοῦ πρέπει νὰ τὴν γυρέψει ἄλλοῦ, παρὶ στὴν ἐλαττωματικότητα δῆθεν τοῦ μυαλοῦ τῶν ἀνθρώπων. Δὲν ὑποψιάστηκε ὅτι τὸ μυαλό τους μπορεῖ νὰ δουλεύει πολὺ καλά, ἀλλὰ νὰ ὑπάρχουν ἄλλοι ἰσχυροὶ λόγοι, τίποτε ψυχικὰ ἐμπόδια, ἢ ὅλικά συμφύροντα, ποῦ ἐμποδίζουν πολλοὺς ἀνθρώπους νὰ πάρουν τὸ λογικὸ καὶ δίκαιο δρόμο ποῦ αὐτοὺς ἐπιθυμεῖ. Καὶ τότε δὲν εἶναι πιά ἡ λογικὴ καὶ ἡ μόρφωση ποῦ τοὺς λείπει, ἀλλὰ ἀκριβῶς ἡ καλὴ θέληση, ἡ ἠθικὴ αὐταπάρνηση γιὰ τοὺς ἄλλους. Ἔτσι τὸ ζήτημα ἀπὸ νοητικόν, ὅπως τὸ φαντάστηκε ὁ νέος, καταντᾷ νὰ εἶναι ψυχικόν !

Τὸ τέταρτον καὶ τελευταῖον λάθος του εἶναι ἀλληλένδετον καὶ σφιχτοδεμένο μὲ τὸ προηγούμενον. Μὴ παραδεχόμενος κακὴ θέληση στοὺς ἀνθρώπους, καταντᾷ σιγὰ σιγὰ νὰ τοὺς ἐξιδανικεύσει ὁλοτελῆ. Τοὺς φανταίνεται ὡς ὄντες ὄχι μόνο φύσει καλὰ καὶ ἀγαθὰ, ἀλλὰ καὶ τελείως ἀνδιτελῇ, πρόθυμα πάντοτε νὰ ἐργαστοῦν γιὰ τὸ κοινὸ καλὸ καὶ γιὰ τὴν εὐτυχία τῆς κοινωνίας. Σαυτῇ του τὴν ἐξιδανίκευση τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου στηρίζεται ἡ ἀπλοϊκὴ του πίστη στὸ εὐκόλο διόρθωμα τῆς κοινωνίας, τὰ ἀφελῆ θεραπευτικὰ του μέσα ποῦ φαντάζεται, νὰ φωτίσει μὲ διδαχὰς τὸν κόσμον δείχνοντάς του τὸ σωστὸ δρόμον τῆς σωτηρίας. Μὴ κάμνοντάς διάκρισιν μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων, νομίζοντας ὅτι ὅλοι ἐξ ἴσου εἶναι καλοὶ καὶ, πρόθυμοι, ἀποτείνεται μὲ τὰ ἴδια λόγια σὺλους ἀνεξαιρέτως : πλουσίους καὶ φτωχοὺς, ἰσχυροὺς καὶ ἀδυνάτους, μορφωμένους καὶ ἀγραμμάτους, πιστεύοντας ὅτι ὅλοι εἶναι ἱκανοὶ ἐξ ἴσου νὰ τὸν ἀκούσουν καὶ νὰ κατηχηθῶν !

Δὲν κατάλαβε καὶ πάλιν ὁ ἰδεολόγος μας ὅτι οἱ ἄνθρωποι δὲν εἶναι τόσοσιν καλοὶ καὶ ἀνδιτελεῖς ὅπως τοὺς φαντάστηκε καὶ δὲν παρουσιάζονται εὐκόλα ἀπὸ θεωρίας ὅσον ὀρθολογιστικὰ καὶ ἠθικολογικὰ καὶ νᾶνε. Προτιμοῦν νὰ μένουν κολλημένοι στὴν πραγματικότητα τῆς ζωῆς καὶ ἃς ἔχει ἓνα σωρὸ ἐλαττώματα καὶ τρωτά. Γιαυτό καὶ τὸ κήρυγμά του δὲν ἔφερε κανένα ἀποτέλεσμα. Οἱ πλούσιοι καὶ οἱ ἰσχυροὶ τὸν ἀκουσαν γελώντας γιὰ τὴν ἀρέκειά του νὰ πιστέψει ὅτι μπορεῖ νὰ τοὺς πείσει, ἐνῷ οἱ φτωχοὶ καὶ οἱ ἀδύνατοι κουνούσιν μὲ δυσπιστίαν τὸ κεφάλι τους, πεισμένοι ἐνδόμυχα, πῶς μὲ λόγια, ὅσο δίκαια καὶ νᾶναι, δὲν ἀλλάζει ἡ ζωὴ καὶ πῶς ὅλα αὐτὰ θὰ πᾶν χαμένα στὸν ἄερα.

Καὶ ἂν κατῴρθωσε νὰ πείσει προσωρινῶς μερικοὺς αὐτοὶ θᾶτα νὰ σὰν κι' αὐτὸν ἀπειρα, αἰσθηματικὰ παιδιὰ, ἢ τὸ πολὺ τίποτε ἐξημμένα μυαλὰ καὶ ἀνήσυχτοι χαρακτηῖρες, ποῦ δὲν μποροῦν βέβαια νᾶχουν καμιά σημασία μέσα στὸ ἀμείλικτον ὁδοστρωτήρα τῆς πραγματικότητος τῆς ζωῆς. Ἐπειδὴ εἶναι πολὺ χαρακτηριστικὸς ὁ ἐρόπος μὲ τὸν ὁποῖον ἔδρασε ὁ δειροπόλος νεανίας μας καὶ θὰ μᾶς χρησιμεύσει κατόπι στίς

ταραβοιές μας με άλλους ως ένας τύπος, θεωρούμε καλὸ νὰ τὸν ἀνακε-
φιλαιώσωμε συντομοῦτάτου.

Παρεγνώρισε τὴν ἱστορικὴ πραγματικότητά καὶ φαντάστηκε πῶς
καθένας μπορεῖ νὰ ἀλλάξει κοινωνία. Ἔδωκε μεγάλη σημασία στὴ λο-
γική καὶ τὶς ἀψηλές ἰδέες καὶ ἐν γένει στὸν νοητικὸ παράγοντα τουναν-
τίον παρεγνόρισε τελείως τὸν ψυχικὸ καὶ καὶ βολητικὸ. Ἐξιδανίκευσε
φοβερὰ τὴν ἀνθρώπινη φύσιν καὶ στὸ τέλος ἐδημιούργησε ἕνα ὀνειρώ-
δες κοινωνικὸ σύστημα στηριζόμενον σὲ ἀψηλές ἀφηρημένες ἰδέες, νομί-
ζοντας ὅτι μὲ αὐτὸ μπορεῖ νὰ ἀντικαταστήσῃ τὴν πραγματικότητα τῆς
ζωῆς.

Καὶ εἶναι ἄξιον περιεργείας ὅτι ὅλοι σχεδὸν οἱ ἐνθουσιώδεις καὶ αἰ-
σθηματικοὶ νέοι ποὺ ἐνδιαφέρονται γιὰ τὴν κοινωνία μὲ τὸ ἴδιον πίν-
νυτε στερεότυπο τρόπο λύνουν τὰ διάφορα κοινωνικά προβλήματα. Κα-
ταστρώνουν ἁπάνω-πίσω τοὺς ἰδίους φιλοσοφικοὺς συλλογισμοὺς, δί-
νουν τὶς ἴδιες ψυχολογικὰς ἐξηγήσεις, προτείνουν τὰ ἴδια τερτίπου θερα-
πευτικὰ μέσα.

Πράγμα τοῦ ἀποδεικνύει ὅτι τὸ ἀνθρώπινον μυαλὸ σὲ ὥριμην
ἡλικία ἔχει ἕνα ὁλότετα καθωρισμένον τρόπο ἐκφάνσεως καὶ λειτουργί-
ας. Ὁ νεανικὸς αὐτὸς τρόπος τοῦ φιλοσοφεῖν ἐπὶ τῆς κοινωνίας, πολλὰς
φορὰς παραμένει ὁ ἴδιος καὶ στὴν αἰδρική ἡλικία καὶ δὲν εἶναι καθόλου
σπάνιον νὰ βλέπει κανεὶς καμιά γρομ καὶ γέροντες νὰ σκέπτονται καὶ νὰ
ἀντιδρῶν στὰ κοινωνικά φαινόμενα ἀκριβῶς κατὰ τὸν ἴδιον ἐνθουσιώ-
δη, αἰσθηματικὸν τρόπο, ὅπως καὶ οἱ νέοι. Ἡ ἐπιστήμη μάλιστα ἀπέ-
δειξε σήμερι, ὅτι καὶ ὁλόκληρος ἡ ἀνθρωπότης, ἐπὶ χιλιάδες χρόνια, ὡς
τὸν περασμένον σχεδὸν αἰῶνα, φιλοσοφοῦσε γιὰ τὴν κοινωνία μὲ τὸν
ἴδιον σχεδὸν νεανικὸν, αἰσθηματικὸν, ἐνθουσιώδη τρόπο. Βρισκότανε δηλα-
δὴ στὸ νεανικὸν στάδιον τῆς κοινωνικῆς τῆς σκέψεως. Δὲν εἶχε ἀκόμα ὥρι-
μάσει κοινωνικῶς ὅπως ἡ ἐποχὴ μας. Διότι καὶ μὲν ἡ ἀνθρωπότης ἔως
τελευταῖα εἶχε κίνει μεγάλη πρόοδον σὲ μερικὰ πράγματα. Ἰδίως σὲ κείνα
τοῦ ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὴν φαντασία, τὸ καλλιτεχνικὸ αἶσθημα καὶ τὴν
ἀφηρημένην εἰκαστικὴν σκέψιν, ὥστοςσο ἔμεινε πολὺ πίσω στὴ θετικὴ πε-
ραματικὴ ἐπιστήμην καὶ στὴν τεχνικὴ βιομηχανικὴ τελειοποίηση τῆς ζωῆς.
Καὶ ἐπειδὴ ἀπὸ τὰ τελευταῖα αὐτὰ κυρίως ἐξιστάται, ὅπως θὰ δοῦμε
παρακάτω, ἡ ἀνάπτυξις, τελειοποίηση καὶ εὐρύτητα τῆς κοινωνικῆς ζωῆς,
γιατὸ ἐπειδὴ αὐτὰ ἔμεναν στάσιμα ἐπὶ αἰῶνας, κυλιότανε καὶ ἡ ἀνθρω-
πότης χιλιάδες χρόνια στὰ ἴδια σχεδὸν πάντοτε ἀπλὰ ἀγροτικὰ καὶ χει-
ροτεχνικὰ ἀχνάρια τῆς ζωῆς, τοῦ ἀναγκαστικὰ βαστοῦσαν τὴν ἀνθρώ-
πιν ψυχὴ καὶ τὸ ἀνθρώπινον μυαλὸ στὴν ἴδια πάντοτε ἀπλοϊκὴ κατέ-
στασις ἐκφάνσεως καὶ λειτουργίας. Τουναντίον ὁ δέκατος ἔννατος αἰῶ-
νις, μόνος του, ἦταν τόσον ἀφαντάστικος πλούσιος ἀφ' ἑνὸς σὲ θετικὴ

έπιστήμη και τεχνική βιομηχανική τελειοποίηση, άφ' έτέρου σέ πολιτικά γεγονότα και κοινωνικές επαναστάσεις, ώστε εδυνάμωσε την έπιστημονική, ψυχολογική και κοινωνιολογική πείρα της ανθρωπότητας πολύ περισσότερο, παρά όλοι οι προηγούμενοι αιώνες μαζί. Ό,τι επί χιλιάδες χρόνια μαζευότανε ως άκωτέργαστο, οργανοποιήτο και συνάφρητο έλικό, βρήκε στον δέκατο έννατο αιώνα την τακτοποίηση, συστηματοποίηση και περαιτέρω έπιστημονική εξέλιξή του. Γιαυτό και ο τελευταίος αυτός μπορεί να θεωρηθώ ως άρρετηρία νέας δόξατετα ζωής για την ανθρωπότητα.

Τό νεανικό αυτό τρόπο της κοινωνικής σκέψεως, που όλα τα ζητήματα τα λύει με τό αίσθημα και με διάφορες θεωρητικές ανθρωπιστικές ιδέες, τον όνομάζει σήμερα ή έπιστήμη, ύποκειμενικό, αίσθηματικό τρόπο του σκέπτεσθαι : **Ύποκειμενική κοινωνιολογία.**

Έπίσης τον όνομάζει και **Ούτοπιστικό**, διότι οι σκέψεις του δέν στηρίζονται στα διδόμενα της κοινωνικής πραγματικότητας, όπως τα διάλασε ή ιστορική εξέλιξη, αλλά σέ αυθαίρετους φανταστικούς συλλογισμούς, που βάση έχουν πάντοτε μία *άφρημένη έννοια*, περί κοινωνικής δικαιοσύνης λ. γ. κοινωνικής εύτυχίας, αλύτου έλευθρίας του άτομου, αλύτου τελειότητας της ζωής κτλ. κτλ..

Έίτε ύποκειμενική κοινωνιολογία την όνομάσωμε είτε ούτοπιστική, τό πράγμα μένει τό ίδιο. Έχουμε νά κάνουμε πάντοτε με ένα τρόπο του σκέπτεσθαι, που φαντάζεται ότι μπορεί νά αλλάξω τα πράγματα της κοινωνίας με αίσθηματολογίες, ανθρωπιστικές ιδέες και έτοιμους εκ των προτέρων θεωρητικούς συλλογισμούς, χωρίς καν νά ύποψιασθώ ότι ή λογική των ανθρώπων δέν συμπίπτει καθόλου με τη λογική της κοινωνίας και της ιστορικής πραγματικότητας και ότι ή τελευταία αυτή έχει δικούς της νόμους σιδερένιους σύμφωνα με τους οποίους ζει και εξέλισσασαι μοναχή της. Έπρεπε νά περίσουν χιλιάδες χρόνια για νά καταλάβω ή ανθρωπότης τό απλούστατο αυτό πράγμα.

Όπως είπαμε παραπάνω πολλοί από τους ένθουσιώδεις ούτοπιστας νέους εξακολουθούν νά ύποκειμενικά ιδεολογικά τους κηρύγματα και άφου περάση ή νεανική τους ήλικία και καμιά φορά μόλιστα και όταν γερύσουν. Σ' αυτούς τό ανθρωπιστικό, ιδεαλιστικό στοιχείο είναι τόσο δυνατό, τόσο πολύ ανεπτυγμένο, ώστε πνίγει κάθε άλλη σέψη μέσα τους, κάθε ικανότητα νά αντιμετώπισουν ψύχραιμα την πραγματικότητα της ζωής. Στο τέλος τους γίνεται μία μονομανία, μία άπαραίτητη ανάγκη της ψυχής τους, χωρίς την όποιαν δέν μπορούν νά ζήσουν. Καταντούν τελείως σκλάβοι της ιδέας τους. Από τέτοιους άδιορθώτους ιδεολόγους στρατολογοϋνται και σήμερα άνθρωποι οι διάφοροι αντιπρόσωποι των πο-

λυαρίθμων υποκειμενικῶν επανατακτικῶν συστημάτων, τὰ ὅποια διὰ ἀναφέρωμε σύντομα παρακάτω.

Ἀλλὰ δὲν εἶναι ὅλοι οἱ ἐνθουσιώδεις νέοι τόσοι μονομερῶς οὔτε καὶ παραμένουν σὲ ὅλη, τους τὴν ζωὴν στὰ ἴδια νεανικά ἰδεολογικά ὄνειρα. Οἱ περισσότεροι ἔπλινε μὲ τὸν ἐνθουσιασμό τῆς ζωῆς ἔχουν καὶ τὴν ἱκανότητα τῆς παρατηρητικότητος καὶ οὐχὶ λιγώτερο ἀπὸ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους ἀνεπτυγμένο καὶ τὸ αἶσθημα τῆς πραγματικότητος.

Ἐνῶσα εἶναι νέοι ἀκόμα καὶ δὲν ἔχουν μεστωμένο τὸ μυαλό τους, τὸ αἶσθημα μέσα τους θερνικά τὴν σκεψὴ καὶ τοὺς ρίχνει μοιραίως σὲ ὅλες τὶς ὑπερβολὰς τῆς ἰδεολογικῆς υποκειμενικῆς σκέψεως. Χτίζουσιν καὶ αὐτοὶ μὲ τὴν φαντασία τους χρυσὰ παλάτια καὶ ἐπιγεωὺς παρτιδιόους.

Μόλις ὁμως περάσουν τὰ φούμαρα τῆς νεότητος καὶ κατασταλάξῃ καλύτερα τὸ μυαλό τους, κουρασθῇ δὲ συνάμα καὶ ἡ ψυχὴ τους ἀπὸ τὶς μεγάλες φράσεις, γεννᾶται μέσα τους μιὰ ἀντίδραση, παρουσιάζεται ἡ ἀνάγκη τῆς πραγματικότητος, ἡ ἀνάγκη νὰ δοῦν τὰ πράγματα ὅπως εἶναι καὶ νὰ μὴ βαυκαλιζῶνται πλέον μὲ ἀπραγματοποιήτῃ ὄνειρον ἀκατόρθωτον πρᾶγματι.

Βλέπουν καθαρὴ τώρα ὅτι ὁ ἔξω κόσμος ἔμεινε ὁλότελος ἀσυγκίνητος στὶς διδασκὰς τους καὶ οὐ κανεὶς δὲν αἰσθάνθηκε τὴν παραμικρὴ ἐπιθυμία νὰ ἀλλάξῃ σὲ τίποτε τὸ βίον τοῦ χίριν τῶν ἰδεῶν των.

Ἐπομένως κáινοντα; αὐτὸ τοῦ ἔκαμναν εὐχριστοῦσαν μόνον τὸν ἑαυτὸν τους χωρὶς νὰ φέρουν κανένα θετικὸ ἀποτέλεσμα. Θάταν λοιπὸν καλύτερο ἀντὶ νὰ χρίσουν τὸν καιρὸν τους προσπαθώντας μάταια νὰ φέρουν τὸν κόσμο στὰ νερά τους, νὰ προσευρεθοῦν οἱ ἴδιοι στὴν ἔξω πραγματικύτητα τῆς ζωῆς.

Καὶ πρῶτα ἀπ' ὅλα νὰ καταλάβουν ποιὸν εἶναι ἐπὶ τέλους οἱ λόγοι τοῦ κάνουν τὴν κοινωνίαν νὰ εἶναι τόσο δυσκίνητη, τόσο δύσκολη νὰ παραδέχεται νέες ἰδέες καὶ νὰ ἀλλάξῃ τὰ συστήματά της. Καὶ ἀρχίζει τότε ὁ εὐγενικὸς νεανίας νὰ σπρῶ συλλογισμῶν γὰρ τὴν κοινωνίαν ἐκ διαιμέτρου ἀντίθετη μὲ ἐκείνην τοῦ ἔκαμνε ὡς τὰ τώρα. Προηγουμένως ἤθελε νὰ διαδώσῃ στὴν κοινωνίαν δικὰς του ἑτοιμὰς ἰδέας, τοῦ παραδόξως τὶς θεωροῦσε ἐκ τῶν προτέρων σωστές. Τώρα ἀπογοητευμένος ἀπὸ τὴν προπαγάνδα τοῦ ζητᾷ νὰ μάθῃ, νὰ φωτισθῇ νὰ καταλάβῃ τὴν πραγματικύτητα. Κάνει δηλαδὴ μιὰ ἐργασία ἐρευνητικὴ, ἀναλυτικὴ, ἀντικειμενικὴ. Καὶ στὴ νέα του ἐρευνα ἀρχίζει ἀπὸ τὸ πρῶτον κεφαλαῖωδες λάθος τοῦ ἔκαμνε, καὶ νομίζει δηλαδὴ ὅτι ἡ αἰτία τοῦ ἡ κοινωνία εἶναι ἐλαττωματικὴ, εἶναι ἡ ἀμάθεια διῆθεν καὶ ὅχι ἡ κακὴ θέληση τῶν ἀν-

θρώπων. Ἀρχίζει νὰ ἀμφιβάλλῃ τώρα τελείως γιὰ τὴ θεωρία αὐτὴ. Ἡ πείρα τὸν ἐδίδαξε ὅτι ἀκριβῶς οἱ περισσότερον μορφωμένοι, οἱ πιὸ ἐξυπνοὶ καὶ τριμμένοι μὲ τὴ ζωὴ εἶναι ἐκεῖνοι τοῦ ὀλιγώτερου προσέχουν στὶς ἰδεολογικὰς θεωρίας καὶ ὀλιγώτερον ἐπιθυμοῦν τὴν διαρρύθμιση τῆς κοινωνίας ἐπὶ νέων βάσεων.

Τί συμβαίνει λοιπόν; Θὰ πῇ πῶς τὸ ζήτημα τῆς διορθώσεως τῆς κοινωνίας δὲν εἶναι τόσο ζήτημα μυαλοῦ καὶ γνώσεων, ὅσον ζήτημα ψυχικῆς ἐπιθυμίας, καὶ πῶς βαθύτεροι ψυχικοὶ λόγοι, ἐμποδίζουν τὴ διάδοση τῶν ἀνθρωπιστικῶν ἰδεῶν.

Ποιοὶ γὰρ εἶναι ἅμα γε οἱ ψυχικοὶ αὐτοὶ λόγοι; Μήπως εἶναι τίποτε προλήψεις βαιτιά ριζωμένες, μήπως εἶναι κεκτημένες συνήθεις τοῦ δύσκολο ἀλλάζουν ἢ ἐπὶ τέλους τίποτα συμφέροντα τοῦ κάνουν τοὺς πολλοὺς νὰ εἶναι εὐχαριστημένοι μὲ τὸ ὑπάρχον καθεστῶς;

Ἀρχίζει τώρα μὲ ἄλλα μάτια τοιοῦ ψυχραῖμα νὰ βλέπῃ τὴν κοινωνία, πιὸ ἥρεμα, πιὸ συγκαταβατικὰ νὰ κρίνῃ τὰ πράγματα. Καταλαβαίνει πιά ὅτι καίποιοι λόγοι σοβαροὶ ἀνεξάρτητοι ἀπὸ τὴ θέληση τοῦ ἀνθρώπου ἀναγκάζουν τὴν κοινωνία νὰ εἶναι ἐλαττωματικὴ. Παύει νὰ ἀγανακτῇ πλέον ἐναντίον τῆς καὶ εἶναι πρόθυμος νὰ τῆς συγχωρήσῃ πολλὰ. Καὶ ὅχι μόνον αὐτό, ἀλλὰ τοῦ φαίνεται τώρα, πῶς δὲν εἶναι καὶ τόσον κακὴ ἡ κοινωνία ὅπως τὴν ἐφιντάζεται πρὶν. Βέβαιαμποροῦσε νὰ ᾔητον καλύτερη, ἀλλὰμποροῦσε νὰ ᾔηταν καὶ πολὺ τοιοῦ χειρότερη, ὅπως καὶ πράγματι ᾔηταν ἄλλοτε ὅταν ἡ ἀνθρωπότης βρισκότανε σὲ τελείω, βύρβαρη κατάσταση. Ἦταν φυσικῶς ἀδύνατο οἱ ἄνθρωποι ἀπὸ μονομιᾶς ἀπὸ ἄγρια ζωὰ τοῦ δάξουσ νὰ μετατραποῦν σὲ ἰδεώδη κοινωνίαν ἀγγέλων! Ἀναγκαστικὰ ἔπρεπε νὰ περάσουν διάφορα μεταβατικὰ στάδια ἀναπτύξεως, τοῦ βέβαια ὅσον καὶ νὰ ᾔησαν καλύτερα τὸ εἶνα ἀπὸ τὸ ἄλλο, πάντοτε θὰ εἶχαν καὶ τὰ ἐλαττώματά τους. Τὸ ὅτι ὅμως δὲν μένει ἀκίνητη ἡ κοινωνία, ἀλλὰ διαρκῶς προοδεύει, διαρκῶς βαίνει πρὸς τὸ καλύτερον αὐτὸ ἤδη εἶνα κατεῖ, εἶναι πολὺ σπουδαῖον, ἴσως νὰ εἶναι τὸ πᾶν. Ἔτσι ὑπάρχει ἐλπίδα μιὰ μέρα ἡ κοινωνία νὰ φθάσῃ μόνη τῆς καὶ στὴν ὀνειρεμένη τελειότητά της.

Καὶ τώρα πλέον ὁ ἐπαναστάτης νεανίας, ὁ μέχρι τοῦδε φανταστικός καὶ ἀμελίκτος, συνδιαλάττεται μὲ τὴν κοινωνίαν. Συμφιλιώνεται μὲ τὴν ἀτέλειά της καὶ χωνεῖ κατὰ τὴν σχετικότητα τῶν πραγμάτων. Προσπαθεῖ μόνον νὰ καταλάβῃ καλύτερα τοῦ νόμου, τοῦ διέπουν τὴ βαθμιαία ἐξέλιξιν τῆς κοινωνίας. Ἀποτείνεται σὲ ἐμπειροτέρους φίλους του καταφεύγει σὲ σοβαρὰ ἐπιστημονικὰ συγγράμματα καὶ βρίσκει ἐπὶ τέλους μία λύση στὰ προβλήματα τοῦ τὸν ἐνδιαφέρουν. Τὸ μεγάλο βῆμα τὸ ἔκανε ὅμως. Ἐκατάλαβε στὸ τέλος ὅτι ἡ κοινωνία εἶναι ὀργανισμὸς ἀνεξάρτητος, μὲ δικούς της ἐσωτερικοὺς νόμους, σύμφωνα μὲ τοὺς ὁποί-

ους ζει και εξελίσσεται, όπως κάθε άλλος φυσικός οργανισμός, και ότι οι διάφορες υποκειμενικές ιδέες, επιθυμίες και αισθήματα των διαφόρων ατόμων, δεν έχουν τίποτε να κάνουν με τους αντικειμενικούς αυτούς νόμους της κοινωνίας. Γελᾷ τώρα με την πρώτη του ἀφέλεια να νομίζει ότι με μερικές ἀφηρημένες ἀνθρωπιστικές ιδέες και θεωρητικές διδαχές μπορούσε να αλλάξει την κοινωνία.

Τὴ μεθοδολογική ἐξέλιξη του τὴν ἐτελείωσε! Ἀπὸ υποκειμενικός, αἰσθηματικός, αὐτοπιστής κοινωνιολόγος, ἔγινε τώρα αντικειμενικός παρατηρητής της κοινωνίας και ἐπιστημονικός σπουδαστής αὐτῆς. Ἡ μέθοδος αὐτῆ τῆς παρατηρήσεως και σπουδῆς στὴν ὁποία κατέληξε ὀνομαζοῖται ὑπὸ τὴν ἐπιστήμη: αντικειμενικός τρόπος τῆς κοινωνικῆς σκέψης: **αντικειμενική κοινωνιολογία** ἐν ἀντιθέσει με τὴν προηγουμένη ποῦ ἀναφέραμε παραπάνω, τὴν υποκειμενική. Μεῖ ἀπλᾶ και χτυπητὰ λόγια εἶδαμε λοιπὸν πῶς ἐξελίσσεται ἡ κοινωνικὴ σκέψη μέσα σὲνα ζωντανὸ ἀνθρώπο.

* *

Προῦτοῦ προβοῦμε στὴν ἀπαρίθμηση τῶν σπουδαιότερων κοινωνικῶν συστημάτων, υποκειμενικῶν και αντικειμενικῶν, θάταν καλὸ, ὡς συμπλήρωμα τῶν προηγουμένων, νὰ δώσωμε και μία ἄλλη ἀνάλυση τῶν δύο μεθόδων, πὺ γενικὴ και θεωρητικὴ, ποῦ νὰ δεικνύη καλύτερα τὶ λογικῆς, φιλοσοφικῆς και ψυχολογικῆς βάσεις τῶν δύο τρόπων τοῦ σκέπτεσθαι.

Ἡ υποκειμενικὴ κοινωνιολογία προϋποθέτει ὅτι ὁ ἀνθρώπος εἶναι ὢν αὐτοτελὲς και ἀνεξάρτητο, με ἐλεύθερη βούληση και ἐλεύθερη σκέψη. Οἱ ιδέες του εἶναι διῆθεν ἀνεξάρτητα γεννήματα τοῦ ἐγκεφαλοῦ του, πηγάζοντα ἀπὸ μία Ἑσωτερικὴ ἀτομικὴ ἐμπνευση, ἀνεξάρτητη ἀπὸ κάθε ἐξωτερικὴ ἐπίδραση τόπου και χρόνου. Ἡ ψυχὴ του και τὸ ἐμπεριεχομένο της εἶναι τελείως αὐτοτελὴ και δὲν ἐπηρεάζοντο ἀπὸ τὸ ἔξω ὕλικο τοῦ περιβάλλοντος. Οἱ πράξεις του προϋποτίθεται ὅτι εἶναι συνέπεια τῶν ιδεῶν του και ἐπομένως μπορεῖ νὰ δώσῃ σαυτὲς ὅ,τι κατεύθυνση θέλῃ. Ἡ κοινωνία κατ' ἀνάγκην δὲν εἶναι ἄλλο τι παρὰ ἓνα ἀπλὸ ἄθροισμα τέτοιων ἐλευθέρων, αὐτεξουσίων ατόμων. Ὅπως τὸ ἄτομο σύμφωνα με τὶς ιδέες του ρυθμίζει κατὰ βούληση τὸν ἀτομικὸ του βίον, ἔτσι και ἡ κοινωνία μπορεῖ καλύτερα νὰ ρυθμίσῃ τὴ διαγωγή και κατεύθυνσιν της κατὰ βούλησιν, ἀρκεῖ μόνο νὰ θέλῃ νὰ τὸ κάνει, νὰ συντρέξουν διῆλαδή ἡ καλὴ θέληση και ἡ ὀρθὴ σκέψη ὅλων τῶν πολιτῶν. Καὶ ἐὰν αὐτὸ δὲ συνέβηκε ὡς τώρα, τοῦτο προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀμάθεια και τὴν ἄλλειψη μορφώσεως τῶν περισσότερων πολιτῶν. Ἀλλ' αὐτὸ δὲ σημαίνει τίποτε! Ἀρκεῖ στὸ μέλλον νὰ βρεθοῦν οἱ κατάλληλοι ἱερακοί.

στολοι, νὰ διδάξουν τὰ ὀρθὰ καὶ πρέποντα καὶ ἀμέσως, διὰ διορθωθῇ ἡ κοινωνία, ἡ ὁποία θιγᾶ λογικὴ καὶ δικαιοσύνη! Ἀρκεῖ κανεὶς νὰ διαδώσῃ μεγάλες ἰδέες, ὑψηλὰ ἰδεώδη, ὥστε αὐτὰ συστήματα, ὅσο τὸ δυνατό δικαιότερα καὶ ἀνθρωπινώτερα καὶ ἡ κοινωνικὴ ἀναγέννησις εἶναι ἐξασφαλισμένη! Αὐτὸς εἶναι ὁ στερεότυπος ὑποκειμενικὸς τρόπος τοῦ ἀντιλαμβάνεσθαι τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα, ὁ τόσον ἄλλως τε συμφυῆς στὸ κοινὸ ἀνθρώπινον μυαλὸ καὶ ὁ συμπτῶν τελείως μὲ ὁλόκληρο τὸ παιδαγωγικὸν πνεῦμα σύστημα. Χωρὶς ὑπερβολὴν τὰ ἐννέα τουλάχιστον δέκατα τῶν ἀνθρώπων σκέττονται καὶ αὐτὸν τὸν τρόπον καὶ ἔως χθὲς ἀκόμη ὅλοι οἱ κοινωνιολογοῦντες φιλόσοφοι ἐστήριζαν τὰ συστήματά τους σὲ παρομοίους ὑποκειμενικοὺς ὑπολογισμοὺς.

Ἡ ἀντικειμενικὴ κοινωνιολογικὴ σκέψις ὀδηγεῖ τὸν ἄνθρωπον σὲ ἄλλα ὁλότελα σύστημα σκέψεων, ἐκ διαμέτρου ἀντίθετο μὲ τὸ προηρῶμενο.

Ἡ ἔπαρξις τοῦ ἀνθρώπου δὲν παρουσιάζει τίποτε τὸ ἀτόλματο καὶ εἶναι τὸ σχετικότερον τῶν πραγμάτων. Ναὶ μὲν ὁ ἄνθρωπος μόνος του δημιουργεῖ τὴν ἱστορίαν του, ἀλλὰ τὸ κρίνει ὅχι εὐσυνείδητα καὶ μὲ ἐλεύθερον θέλησιν. Χρησιμεύει βέβαια ὁ ἴδιος ὕλικὸς τῆς ἱστορίας του, ἀλλ' αὐτὴ πλέκεται καὶ προχωρεῖ μηχανικῶς παρασπῆνοντας καὶ αὐτὸν τυφλὰ ἀπὸ πίσω της, ὑπηρετῶντας νόμους, στοὺς ὁποίους δὲν μπορεῖ νὰ ἀντισταθῇ ἡ θέλησις τοῦ ξεχωριστοῦ ἀτόμου. Κάθε ἄνθρωπος μόλις γεννηθῇ βρίσκει μπροστά του μία κοινωνία ἑτοιμὴ, ἡ ὁποία τὸν ἀρπάζει ἀμέσως, τοῦ ἐπιβάλλει τὴ γλῶσσαν της, τὴ θρησκείαν της, τὰ ἥθη καὶ ἔθιμά της, τὰ συστήματά της, τὰς ἰδέας της, μεταχειριζομένη πρὸς τοῦτο ἰσχυρίζεται ὑπνωτιστικὰ μέσα: τὴ ἐκκλησίαν, τὴν οἰκογένειαν τὸ σχολεῖο, τὰ διαφόρα κοινωνικὰ ἰδρύματα, τὰς τρεχούμενας φιλοσοφικὰς, ἐπιστημονικὰς, καλλιτεχνικὰς δοξασίας κτλ. Ὅλα αὐτὰ ὑπνωτίζουν ὁλότελα τὸ ἄτομον, τὸ νέο μέλος τῆς κοινωνίας, ἀφομοιώνοντάς αὐτὸ τελείως μὲ τὸ λοιπὸ ὕλικὸν τῆς κοινωνίας. Πῶς μπορεῖ λοιπὸν νὰ βρεθῇ ἐλεύθερη θέλησις καὶ ἐλεύθερη ἐμπνευσις μέσα στὸ νῆα αὐτοῦ πολίτη, ἀφοῦ ὅχι μόνον ἡ γέννησις του ἦταν ἀποτέλεσμα ξένης θελήσεως, ἀλλὰ καὶ ἡ ὅλη του κοινωνικὴ διαπαιδαγώγησις βρισκότανε σὲ ξένα χεῖρα. Καὶ τώρα ἀκόμα ποῦ μεγαλῶσε ἀντιμετωπίζει διαρκῶς ἓνα σωρὸ κοινωνικὰς συνθήκας καὶ ἀνάγκας, ποῦ ἐξουδετερώνουν ὁλότελα τὴ θέλησίν του καὶ τὸν ἀναγκάζουν νὰ προσαρμωθῇ τελείως μὲ αὐτές. Ναὶ μὲν ἔχει μέσα του σχηματισμένον ὁλόκληρον κόσμον παραστάσεων, ἰδεῶν, αἰσθημάτων, ψυχώσεων, ποῦ εἶναι βαιδύτητα ριζωμένα στὸ αἷμα του, ἀλλ' ὅλα αὐτὰ δὲν ἔχουν καμιά ἀνεξάρτητη ἀξία. Ὁ ἴδιος παραδόξως τὰ φαντάζεται ὡς δικὰ του, προερχόμενα δὴθεν ἀπὸ μία εὐωτερικὴ ἐμπνευσις, καὶ γι' αὐτὸ τὰ λατρεύει καὶ τὰ θεωρεῖ τὰ μόνα ἀγαπητὰ στὴ ψυχὴν του. Ἀλλὰ ὅλα αὐτὰ

είναι ξένα ! Τοῦ τὰ ἔχει δώσει ἀπλούστατα ἡ κοινωνία του καὶ ἐπομένως ὑποστηρίζοντας αὐτὰ δὲν κάνει ἄλλο, παρὰ νὰ στερεώσῃ τὰ ὑπάρχοντα κοινωνικά καθεστῶτα. Καὶ ὅπως αὐτὸς ἔπρεπε θῆμα καὶ ἀφομοιώθηκε δουλικώτατα μὲ τὴν κοινωνία του, ἔτσι τώρα χωρὶς νὰ τὸ καταλαβαίνῃ συντείνει μαζὺ μὲ τοὺς ἄλλους νὰ ἀφομοιώνῃ τοὺς νέους πολίτας, τοῦ ὁλοένα γεννιῶνται. Κοὶ ἔτσι καταπὰ τὸ ἐλεύθερο δῆθεν ἄτομο, κατὰ τοὺς ἀντικειμενικοὺς κοινωνιολόγους, νὰ μὴν εἶναι ἄλλο τι παρὰ ἓνα ὑπνωτισμένο ἑτεροκίνητο σῶμα, τοῦ μυστηριώδεις κοινωνικὲς δυνάμεις τὸ διευθύνουν καὶ τὸ τραβοῦν ἐδῶ κ' ἐκεῖ. Καὶ ἐνῶ τοῦ ἐμπνέουν τὴν ψευδῇ ἐντύπωση πῶς δρᾷ δῆθεν ὡς ἀνεξάρτητη μονάδα, τὸ ἐκμεταλλεύονται κοινωνικῶς καὶ βάλλουν νὰ παίξῃ ὥρισμένο κοινωνικὸ ρόλο, μὲ ὥρισμένο τρόπο, σύμφωνα μὲ τὶς ἐκτίστιτε ἀπόκρυφες ἀνάγκες τῆς κοινωνικῆς ζωῆς.

Ὁ ἐλεύθερος δῆθεν ἄνθρωπος δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ μία κοινωνικὴ μονάδα, ἓνα ἀπλὸ δηλαδὴ μέλος μιᾶς κοινωνικῆς ὁμάδος μὲ τὶς ἀνάγκες τῆς ὁποίας ταυτίζει δουλικώτατα τὴν ὑπαρξή του. Ἀλλ' ἄραγε ἡ δουλικὴ του αὐτὴ κατάσταση τὸν ἐμποδίζει νὰ βγαίῃ κάποτε ἀπὸ τὴν νάρκη του καὶ νὰ ἀντιδρᾷ στὸ γύρω ὑπνωτιστικὸ περιβάλλον ; Κάθε ἄνθρωπος βέβαια ποῦ ἔτυχε νὰ γεννηθῇ μὲ ἰδιαιτέρο ἐρευνητικὸ μυαλὸ θὰ ἀισθανθῇ τὴν ἀνάγκη νὰ φιλοσοφήσῃ γιὰ τὰ γύρω φαινόμενα τῆς ζωῆς. Ἀλλ' ἡ ἐρευνὰ του τότε μόνον θὰ ἔχῃ σημασίαν ὅταν ζητήσῃ νὰ μάθῃ τοὺς μυστηριώδεις νόμους τοῦ διευθύνοντος ἀσυνείδητα τὴ ζωὴ καὶ τὴν ἐξέλιξιν τῆς κοινωνίας. Ἡ μελέτη του αὐτὴ θὰ τοῦ δείξῃ ἂν ὑπάρχῃ ἐλπίδα νὰ φθάσῃ καμιά μέρα μόνη τῆς ἡ κοινωνία σὲ ἀνώτερα στάδια πολιτισμοῦ. Θὰ τοῦ δείξῃ ἀκόμα κατὰ πόσον εἶναι δυνατό ἡ ἐξέλιξις αὐτὴ νὰ γίνῃ γληγορώτερα, ἂν τὴν ὑποβοηθοῦν συνειδητὰ οἱ ἄνθρωποι, στηριζόμενοι αὐτὴ τὴ φερόσιν σὲ μεγάλη πιν κοινωνικὴ πείρα καὶ ἐπιστημονικὴ μόρφωσι.

Τὰ τελευταῖα αὐτὰ θὰ τοῦ δείξουν καθαυρὰ τοῦ βρίσκονται τὰ πραγματικὰ ἐμπόδια τοῦ δυσκολεύουν τὴν κοινωνικὴν πρόοδον. Ἀπαιεῖται θετικὴ ἢ πραγματικὴ αἰτία τοῦ κακοῦ, θάνε εὐκολώτερον τότε καὶ ἡ θεραπεία. Θὰ θελήσῃ ἴσως τότε ἡ ἀνθρωπότης νὰ ἐφαρμόσῃ τὰ δαδάγματα τῆς ἐπιστήμης ; γιὰ νὰ ἐπιταχύνῃ τὴ βελτίωση καὶ τελειοποίησιν τῆς. Καὶ ὅ,τι δὲ μ' ὀρέσκει νὰ κάνουν χιλιάδες χιλόνια οἱ αἰσθηματικὲς ἰδεολογίαι τόσων ὑπ.κειμενικῶν κοινωνιολόγων, ἴσως, κατορθώσῃ στο τέλος ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ ἀντικειμενικὴ σπουδὴ τῶν νόμων τῆς κοινωνίας.